

HOE KUNNEN WE DE EDUCATIEVE PROCESKWALITEIT VERBETEREN?

Observatie en reflectie: instrumenten voor professionaliteit

We weten dat de pedagogische en educatieve proceskwaliteit achterblijft in de kwaliteitsscores van de kinderopvang. Hoe kunnen we die verbeteren? Om daarachter te komen zetten Utrechtse onderzoekers in een interventiestudie het observatie-instrument CLASS in. Met succes. Het professioneel niveau van de pm'ers werd meetbaar hoger.

Pauline Slot, Jolande Netjes & Margriet Groothuis

Dat voorschoolse opvang en educatie positieve effecten heeft op de ontwikkeling van kinderen mits de kwaliteit voldoende is, is in verschillende internationale onderzoeken aangetoond. Kwaliteit, of liever proceskwaliteit, wordt in deze onderzoeken gedefinieerd met: een sensitieve en responsieve pedagogisch medewerker die zorgt voor een positieve, gezellige sfeer op de groep, die aandacht heeft voor de eigen inbreng van kinderen, kinderen helpt bij het reguleren van hun gedrag en daarnaast de ontwikkeling van kinderen ondersteunt en stimuleert door kinderen uit te dagen in hun spel en interessante, leerzame activiteiten biedt die een beroep doen op alle ontwikkelingsdomeinen.

De emotionele proceskwaliteit in de Nederlandse kinderopvang scoort gemiddeld tot hoog, zo laat recent Nederlands onderzoek zien. De educatieve proceskwaliteit blijft echter achter en scoort – volgens

internationale standaarden – laag tot gemiddeld. De educatieve proceskwaliteit is vooral laag tijdens vrij spel en de verzorgings- en routinemomenten. Dat is zorgelijk omdat we weten dat kinderen relatief veel tijd doorbrengen in deze situaties. Tijdens ontwikkelingsstimulerende groepsactiviteiten en begeleid spel scoorde de emotionele en de educatieve proceskwaliteit hoger, wat het belang van dit soort activiteiten onderstreept.

Hoe kunnen we proceskwaliteit verbeteren?

Een belangrijke vraag is hoe we proceskwaliteit het beste kunnen verbeteren. Verbetering van de (in Nederland zeer goed gereguleerde) structurele kwaliteitsaspecten, zoals groeps-grootte en pedagogisch medewerker/kindratio, draagt niet bij aan de verbetering van proceskwaliteit, zo bleek uit Nederlands onderzoek. Een hoger opleidingsniveau had een klein posi-

tief effect op de proceskwaliteit. Een veel sterker effect bleek de aandacht voor professionele ontwikkeling in een organisatie te hebben. Daarbij moet je denken aan *learning-on-the-job*, regelmatig teamoverleg over de doelen en inhoud van het werk, elkaar observeren en feedback geven.

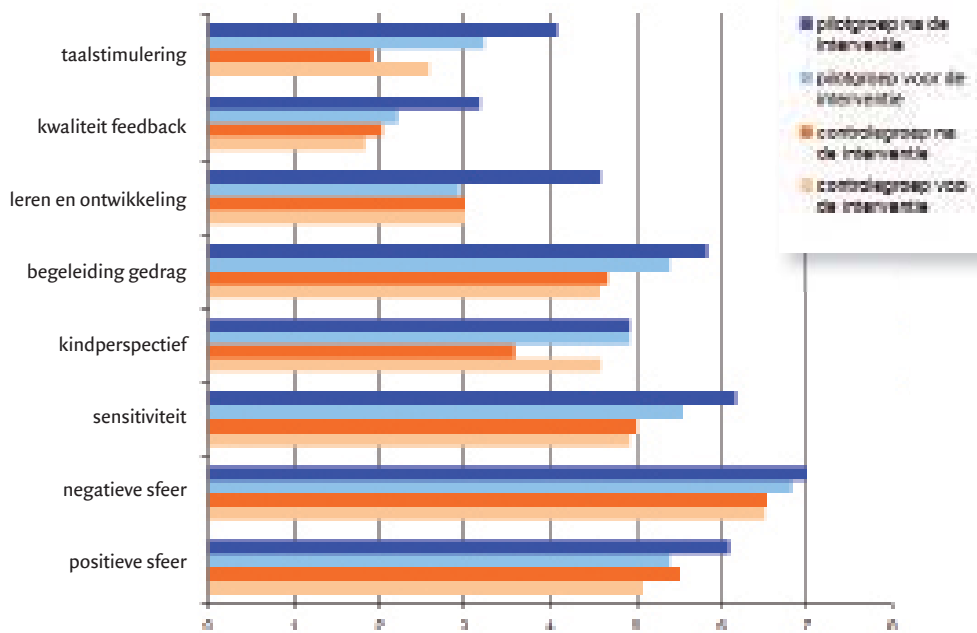
Uit het onderzoek kwam ook naar voren dat er op dit gebied grote verschillen tussen verschillende kindercentra zijn. Sommige organisaties hadden weinig aandacht voor professionele ontwikkeling, terwijl in andere organisaties deze vormen van professionele ontwikkeling onderdeel waren van systematische kwaliteitsmonitoring. Amerikaans interventieonderzoek van Hamre en collega's laat zien dat coaching en systematische feedback op de werkvloer, met behulp van een veelgebruikt observatie-instrument de Classroom Assessment Scoring System (CLASS), positieve effecten hebben op de proceskwaliteit. CLASS is een observatie-instrument dat zich richt op de interactievaardigheden

van pedagogisch medewerkers op basis van zeer concreet, waarneembaar gedrag, waardoor het bruikbaar blijkt te zijn om medewerkers concrete feedback op hun handelen te geven. De Universiteit Utrecht werkt in verschillende onderzoeken met dit observatie-instrument om de proceskwaliteit te meten. Onlangs hebben we een interventieonderzoek uitgevoerd waarin CLASS is gebruikt om de interactievaardigheden van pedagogisch medewerkers te verbeteren, in de verwachting en hoop dat we een positief effect zouden ontdekken.

Interventieonderzoek

Om te onderzoeken of de proceskwaliteit verbeterd kan worden met behulp van CLASS, hebben we een interventieonderzoek uitgevoerd bij een middelgrote kinderopvangorganisatie. Doelen van dit traject waren:

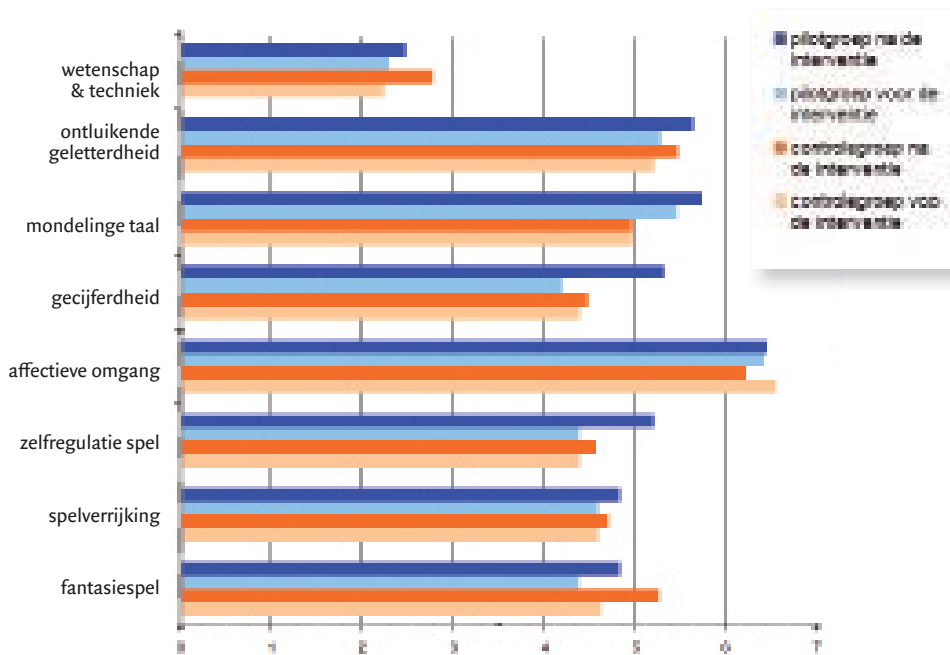
- het verbeteren van de educatieve kwaliteit, door meer kindgerichte, interessante en leerzame activitei-

Afbeelding 1 Kwaliteit gemeten met de CLASS voor de interventie en na de interventie

Toelichting afbeelding 1

In deze grafiek zijn de CLASS-scores te zien van de controlegroep en de pilotgroep voor en na de interventie. De CLASS-scores voor de interventie zijn vergelijkbaar met de landelijke kwaliteitsgegevens uit Nederlandse onderzoeken, met midden tot hoge scores op de emotionele proceskwaliteit en lage tot midden scores op de educatieve kwaliteit. De pilotgroep scoort op sommige aspecten iets hoger dan de controlegroep, maar het gaat om de relatieve toename van kwaliteit in de pilotgroep ten opzichte van de scores voor de interventie. De pilotgroep is op vrijwel alle kwaliteitsaspecten vooruitgegaan. Voor de emotionele proceskwaliteit betekent dit een vooruitgang van 0,5 punt op de CLASS. De effecten op de educatieve kwaliteitsaspecten zijn sterker met 1-1,5 punt vooruitgang op de CLASS, hetgeen een groot effect betekent.

Afbeelding 2 Activiteitsaanbod gemeten met de vragenlijst voor de interventie en na de interventie

Toelichting afbeelding 2

In deze grafiek is het zelf-gerapporteerde activiteitsaanbod voor en na de interventie te zien. Zo is er voor de interventie elke dag aandacht voor de affectieve relatie met kinderen, taalactiviteiten komen twee tot vier keer per week aan bod, de verschillende vormen van spel en activiteiten op gebied van ontluikende gecijferdheid en zelfregulatie worden gemiddeld een keer per week aangeboden en er is minder dan twee keer per maand aandacht voor wetenschap en techniek. Dit komt overeen met de landelijke gegevens. Na de interventie is er een toename te zien in het zelf-gerapporteerde aanbod van activiteiten rondom zelfregulatie en ontluikende gecijferdheid, de thema's die aan bod zijn geweest in de nascholingsbijeenkomsten. In de pilotgroep rapporteerden de medewerkers na afloop van de interventie dat zij twee tot vier keer per week activiteiten organiseerden die betrekking hadden op ontluikende gecijferdheid en zelfregulatie in plaats van een keer per week, hetgeen duidt op een groot effect. Het overige zelf-gerapporteerde aanbod van activiteiten is ongeveer hetzelfde gebleven.

- ten aan te bieden;
- routinemomenten, zoals verzorgingsmomenten en eten/drinken, beter te benutten.

Het traject bestond uit een voormeting bij zes groepen, waarbij observaties zijn verricht met CLASS en vragenlijsten zijn ingevuld door de pedagogisch medewerkers over, onder meer, het activiteitenaanbod op de groep. Vervolgens hebben drie groepen gedurende vijf maanden deelgenomen aan het interventieprogramma. Na afloop zijn er opnieuw observaties verricht op alle zes de groepen en zijn er nogmaals dezelfde vragenlijsten ingevuld.

Proceskwaliteit in kaart

We hebben CLASS gebruikt om de proceskwaliteit in kaart te brengen op acht verschillende aspecten (positieve sfeer, negatieve sfeer, sensitiviteit van de leidster, aandacht voor kindperspectief, begeleiding van gedrag, faciliteren van leren en ontwikkeling, kwaliteit van feedback en stimuleren van taalontwikkeling). Deze acht aspecten werden beoordeeld in vier verschillende situaties, zoals vrij spel, eten/drinken, voorlezen of knutselen, om zo een representatief beeld te krijgen van een reguliere ochtend in een verticale groep. De CLASS maakt gebruik van een zeven-puntsschaal, waarbij een en twee een lage score, drie, vier, en vijf een gemiddelde score en zes en zeven een hoge score betekenen. In de lage categorie komt bepaald gedrag niet of nauwelijks voor, in de middencategorie komt het gedrag soms voor en in de hoge categorie komt het gedrag vaak voor. In de vragenlijsten is gevraagd naar het aanbod van activiteiten (educatieve activiteiten zoals mondelinge taal, ontluikende geletterdheid, ontluikende gecijferdheid, wetenschap en techniek, pedagogische activiteiten en sociaal-emotioneel ondersteunende activiteiten zoals fantasiespel, zelfregulatie in spel en de positieve affectieve omgang met de kinderen).

De interventie

Het eerste onderdeel van de interventie was een CLASS-training, inclusief

een betrouwbaarheidstest, om de leidinggevend en pedagogisch medewerkers te leren observeren aan de hand van de CLASS. Na afloop van de training zijn er wkelijks observaties ingepland in de drie interventiegroepen, waarbij pedagogisch medewerkers wisselend zijn geobserveerd tijdens routinemomenten, zoals verschon en eten/drinken, en daarna feedback hebben gekregen op hun handelen. Deze cyclus van observeren en feedback geven, is gedurende de looptijd van de interventie voor iedere pedagogisch medewerker op de groep meerdere malen uitgevoerd. Het tweede onderdeel van de interventie waren nascholingsbijeenkomsten waarin drie thema's centraal stonden: cognitieve ontwikkeling, ontluikende gecijferdheid en zelfregulatie van gedrag. Tijdens deze bijeenkomsten is allereerst aandacht besteed aan het verdiepen van de kennis over het onderwerp. Vervolgens is een directe koppeling gelegd met de praktijk aan de hand van opdrachten, zoals het bedenken van gerichte activiteiten om het betreffende ontwikkelingsdomein te stimuleren. De pedagogisch medewerkers die deelnamen aan het traject hebben de activiteiten vervolgens uitgevoerd in de praktijk en opgenomen met video. Deze zijn achteraf beoordeeld met de CLASS.

Het resultaat

Overeenkomstig met Amerikaans onderzoek – en onze hoop en verwachting – zijn de resultaten van deze interventiestudie veelbelovend. We konden op basis van de observaties concluderen dat de proceskwaliteit op vrijwel alle aspecten vooruitgegaan is. De resultaten laten zich het best illustreren in onderstaande grafiekjes:

Positieve effecten

Naast de toename in proceskwaliteit, rapporteerden de medewerkers ook vaker activiteiten aan te bieden op het gebied van ontluikende gecijferdheid en zelfregulatie van kinderen. Deze thema's stonden centraal tijdens de nascholingsbijeenkomsten en hebben bijgedragen aan hun begrip van ont-

luikende gecijferdheid en zelfregulatie, waardoor ze meer mogelijkheden zagen om hier aandacht aan te besteden. Verschillende voorbeelden van ontluikende gecijferdheid zijn aan bod gekomen, zo kan het fruitmoment aangegrepen worden om vormen van fruit te vergelijken, kan er tijdens het spelen met de Duplo worden stilgestaan bij de grootte van blokjes en kunnen de kinderen die naar buiten gaan in een rij gaan staan van klein naar groot. Met name deze koppeling naar de praktijk was belangrijk voor de medewerkers. Hoewel het begrip zelfregulatie helemaal nieuw was voor de medewerkers, waren zij goed in staat om de vertaalslag naar de praktijk te maken. Dit bleek al tijdens de interventie uit het grote aantal activiteiten dat bedacht en uitgevoerd is en werd bevestigd door de zelf-rapportages. Activiteiten die zelfregulatie bevorderen zijn bijvoorbeeld spelletjes waarbij kinderen verschillende regels moeten onthouden of een beroep doen op het geheugen (zoals memory), maar ook kinderen stimuleren om een activiteit vol te houden en af te ronden of kinderen leren op hun beurt te wachten (bijvoorbeeld door bordspelletjes).

Behalve de positieve resultaten van de CLASS-scores en het zelf-gerapporteerde activiteitenaanbod, zijn ons een aantal positieve effecten opgevallen:

- er was minder tijdverlies tijdens overgangen, dus kinderen hoefden minder lang te wachten;
- de verzorgings- en routinemomenten werden meer benut als leermomenten, bijvoorbeeld door kinderen mee te laten helpen;
- tijdens de vrij-spelmomenten werd meer gericht en begeleid spel aangeboden, wat resulteerde in een hogere proceskwaliteit tijdens alle verschillende situaties;
- de hogere scores op de educatieve proceskwaliteit bleken samen te gaan met hogere scores op de emotionele kwaliteit, dus ook de sfeer op de groep ging erop vooruit en er was meer aandacht voor de behoeften van kinderen;
- de pedagogisch medewerkers uit de interventiegroep maakten betere afspraken rondom de taakverdeling, bijvoorbeeld een medewer-

ker die huishoudelijke of verzorgingsactiviteiten verrichtte, terwijl de andere medewerker gericht met de kinderen een activiteit deed, waardoor er minder kinderen doel-loos rondwaalden op de groep;

Reflectie

Wat maakte deze interventie effectief? Allereerst zorgde de CLASS-training bij de medewerkers voor bewustwording en reflectie op het eigen handelen. Op de pilotlocatie kwam hierdoor ook de dialoog met niet-getrainde collega's tot stand, waarbij men open stond voor feedback en ideeën en er sprake was van elkaar observeren en van el-

kaar leren. Daarnaast is er gedurende de hele interventie expliciet een koppeling gemaakt tussen theorie en praktijk, wat ook als sterk punt uit de evaluaties van de medewerkers naar voren is gekomen. Hoewel de theoretische achtergrond noodzakelijk was om het belang van ontwikkelingsstimulerende activiteiten aan te geven, was het vooral de koppeling naar de dagelijkse praktijk die ervoor zorgde dat deze kennis begrijpelijk, concreet en tastbaar werd.

Pauline Slot is onderzoeker aan de Universiteit Utrecht, Jolande Netjes is professional in de kinderopvang, Margriet Groot-huis is onderwijskundig trainer en adviseur

Conclusie

Aandacht voor professionele ontwikkeling van pedagogisch medewerkers blijkt een goed middel te zijn om de proceskwaliteit te verhogen, met name de educatieve proceskwaliteit. Een goed observatie-instrument, zoals de CLASS, is bruikbaar om te werken aan kwaliteitsverbetering, omdat het gebaseerd is op concreet waarneembaar gedrag van pedagogisch medewerkers waardoor direct de vertaalslag naar de praktijk gemaakt kan worden. Wanneer het werken met zo'n instrument periodiek toegepast wordt, kan dit onderdeel uitmaken van organisatiebrede kwaliteitsmonitoring. Nascholing van pedagogisch medewerkers om hun kennis over de ontwikkeling van jonge kinderen te vergroten en hoe de ontwikkeling op adequate wijze te ondersteunen, is noodzakelijk maar op zichzelf niet voldoende om de proceskwaliteit te verhogen. Zorgdragen voor borging en implementatie van de opgedane kennis in de praktijk is minstens zo belangrijk. Dit vraagt om een proces van continue professionalisering.

BBMP-wetenschapsrubriek

In de BBMP-wetenschapsrubriek geeft BBMP ruimte aan de groeiende groep wetenschappelijk onderzoekers en promovendi die zich in alle breedte bezighouden met kinderopvang. Hun onderzoeksresultaten verdienen het om onder de aandacht van het veld te komen: ze geven inzicht in vragen die ons in de kinderopvang bezighouden en ze bieden meer dan eens praktische handvatten voor het handelen op de werkvloer. Als u geïnteresseerd bent in de details van het onderzoek of u denkt een bijdrage te kunnen leveren aan onderzoek, dan bent u uitgenodigd om contact op te nemen met de auteurs. Aan deze serie werken in ieder geval de onderzoekers van ECCES mee. ECCES staat voor Early Childhood Care and Education in a Sustainable Society. Onder die titel werken sinds drie jaar pedagogen, psychologen en economen van de Universiteit van Utrecht samen in een interdisciplinaire onderzoeksgroep onder leiding van Paul Leseman (hoogleraar pedagogiek), Marcel van Aken (hoogleraar ontwikkelingspsychologie) en Janneke Plantenga (hoogleraar economie). Daarnaast worden onderzoekers van andere universiteiten uitgenodigd een bijdrage te leveren.

Voor deze bijdrage kunt u contact opnemen met Pauline Slot, E: p.l.slot@uu.nl